

ISSN 2074-4447

НООСФЕРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

2013
Випуск 1 (14)

150-річчю з дня народження
В.І. Вернадського
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Донецький національний технічний університет»

НООСФЕРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Всеукраїнський філософський журнал
Виходить один раз на рік
Видається з травня 2002 року.

Випуск 1 (14)

Донецьк - 2013

Друкується за рішенням Вченої ради державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет» (протокол № 6 від 21.06.2013 р.).

В журналі публікуються наукові статті з питань ноосферології, методології та філософії науки, історії філософії і науки, соціальної філософії, філософської антропології, філософії історії, філософії освіти, глобалістики, екології.

Журнал розраховано на наукових співробітників, докторантів і аспірантів, викладачів і студентів.

Засновник та видавець – ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

Редакційна колегія: чл.-кор. НАН України, д. техн. н, проф., ректор ДВНЗ «ДонНТУ» Мінаєв О.А.; (головний редактор); чл.-кор. Болгарської Академії наук, prof. DSc Проданов В. (Болгарія); д. філос. н., проф. Муза Д.Є. (зам. головного редактора); д. філос.н., проф. Додонов Р.О. (зам. головного редактора); к. філос. н., проф. Алексеєва Л.О. (зам. головного редактора); д. філос.н., проф. Лазарєв Ф.В. (Сімферополь); д. філос. н., проф. Зеленков А.І. (Беларусь), д. філос.н., проф. Нікітин Л.М.; д. хім. н., проф. Таланов В.М. (Росія), д. філос. н., проф. Ємельянова Н.М.; д. пед. н., проф. Меджидова А.-Х. С. (Узбекистан); д. філос. н., проф. Узбек К.М.; д. філос. н., д. і. н., проф. Лепинський В.В., проф. Панич О.О.; д. філос. н., проф. Белокобильський О.В.; к. філос. н., доц. Нечепоренко Т.Б.

Адреса редакційної колегії: Україна, 83001, м. Донецьк, вул. Артема, 58, ДВНЗ «ДонНТУ», 3-й учбовий корпус, кафедра філософії.
Тел.: (062) 305-39-18

Журнал зареєстрований в Державному комітеті інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Свідоцтво КВ № 8136 від 17.11.03 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філософських наук (Затверджено постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4, надруковано в бюлетені ВАК України. – 2009. – № 11. – С.13).

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Журнал "Ноосфера і цивілізація" входить до „Нового переліку наукових фахових видань” МОН України, де можуть публікуватися праці здобувачів наукових ступенів за спеціальністю «філософія». У зв'язку з цим редакційна колегія звертається до авторів з проханням дотримуватися змістовних вимог до оформлення статей (див. Постанову Президії ВАК України № 1-05/4 від 14.10.2009). У структурному плані статті повинні містити:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. До публікації у журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність наведених у статтях наукових фактів, цифр та інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

3. Рукопис подається в електронному вигляді (українською або російською мовами). Обсяг рукопису повинен дорівнювати ½ друкованого аркушу (20 тис. знаків), включаючи малюнки, таблиці, список літератури. Файл має бути у форматі WORD for WINDOWS, адреса електронної пошти: caffilosofi@e-mail.ua

4. Текст рукопису повинен містити УДК; ініціали та прізвище автора (авторів); відомості про авторів (вчений ступінь, звання, посада, назва установи, країна – для іноземних авторів, електронна адреса); назву статті, анотації російською та українською мовами з ключовими словами (до 500 знаків), англійською мовою з ключовими словами (до 2 000 знаків), текст статті, список літератури. Подані до журналу статті аспірантів та здобувачів повинні супроводжуватися рекомендацією наукового керівника або іншого рецензента (доктора філософських наук).

5. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; інтервал - 1,5; шрифт Times New Roman Суг, розмір 14, абзацний відступ - 10 мм. Малюнки і таблиці оформляються згідно з ДСТУ. Кожний малюнок повинен мати підпис, а таблиця - заголовок. Всі малюнки і таблиці мають бути послідовно пронумеровані арабськими цифрами.

6. Список літератури подається загальним списком у кінці рукопису в порядку посилок у тексті (а не в алфавітному порядку) мовою оригіналу. Бібліографічний список слід оформлювати відповідно до стандартів що діють ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і ДСТУ 3582-97.

7. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин.

Зміст

<i>В. ПРОДАНОВ.</i> БИТВА МЕЖДУ ЭКОСОЦИАЛИЗМОМ И ЭКОКАПИТАЛИЗМОМ И ИДЕЯ О НООСФЕРЕ	6
ФЕНОМЕН ВЕРНАДСЬКОГО	
<i>Л.А. АЛЕКСЕЕВА.</i> ОГЛЯДЫВАЯСЬ НАЗАД: ПЕРВЫЕ «ВЕРНАДСКИЕ ЧТЕНИЯ» В ДОНЕЦКОЙ ПОЛИТЕХНИКЕ	11
<i>В.М. ТАЛАНОВ.</i> ИДЕЯ, ЗНАМЕНУЮЩАЯ ГРЯДУЩУЮ ЭПОХУ (ПАРАДИГМА НООСФЕРИЗМА В ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ)	16
<i>Р.А. ДОДОНОВ.</i> НАТУРФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ И ЭВОЛЮЦИЯ НООСФЕРНЫХ ВЗГЛЯДОВ В.И. ВЕРНАДСКОГО	22
<i>Н.П. РАГОЗИН.</i> КОНЦЕПЦИЯ НООСФЕРЫ В.И. ВЕРНАДСКОГО И ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА	30
<i>Т.Б. НЕЧЕПОРЕНКО.</i> ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ В.И. ВЕРНАДСКОГО В ПЕРИОД СОЦИАЛЬНИХ КАТАКЛИЗМОВ НАЧАЛА ХХ ВЕКА	39
<i>В.Ю. ДАРЕНСКИЙ.</i> КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В.И. ВЕРНАДСКОГО	46
<i>Н.Е. ОЛЕНДАРЬ.</i> В.И. ВЕРНАДСКИЙ КАК ОРГАНИЗАТОР НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ	55
<i>М.Ю. СПИРИНА.</i> В.И. ВЕРНАДСКИЙ ОБ ОБРАЗОВАНИИ И ИСКУССТВЕ В ЭВОЛЮЦИИ НАУКИ	61
ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКОЗНАВСТВО	
<i>И.Ф. КОНОНОВ.</i> РУССКИЙ КОСМИЗМ XVIII ВЕКА КАК ПРЕДШЕСТВЕННИК НООСФЕРНОГО МЫШЛЕНИЯ	66
<i>М.К. ТРИФОНОВА.</i> В. ВЕРНАДСКИЙ И И. КАНТ: ДИАЛОГ ЧЕРЕЗ СТОЛЕТИЯ	75
<i>А.М. ЕРЁМЕНКО.</i> КОНЦЕПЦИЯ НООСФЕРЫ В КОНТЕКСТЕ ХРИСТИАНСКОГО ЭВОЛЮЦИОНИЗМА ПЬЕРА ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА	80
<i>І.В. ЧОРНОМОРДЕНКО, В.М. КУЦУРУК.</i> ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОМУ СПАДКУ І.Я. ФРАНКА І В.І. ВЕРНАДСЬКОГО	87
<i>Н.И. БУХТЕЕВ.</i> СОЗНАНИЕ КАК СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР: ЗИНОВЬЕВСКИЙ ВЗГЛЯД	93
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ І ТЕХНІКИ	
<i>В.М. ШЕЛЮТО.</i> ПОИСКИ ДИАЛОГА МЕЖДУ НАУКОЙ И ФИЛОСОФИЕЙ В УЧЕНИИ В.И. ВЕРНАДСКОГО	100
<i>Л.Ф. МАРАХОВСЬКИЙ, І.М. КОЗУБЦОВ.</i> ФІЛОСОФІЯ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ ДИНАМІЧНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ ЗНАНЬ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ІВАНОВИЧА ВЕРНАДСЬКОГО	108
<i>Е.У. БАЙДАРОВ.</i> ЕДИНСТВО ЗНАНИЯ И ВЕРЫ В КОНТЕКСТЕ ИДЕИ В.И. ВЕРНАДСКОГО О НООСФЕРЕ	116
<i>А.В. ГИЖА.</i> ИДЕОЛОГИЯ НООСФЕРЫ ИЛИ НООСФЕРНАЯ ИДЕОЛОГИЯ? ВОЗМОЖНОСТЬ МЕТАОПРЕДЕЛЕНИЙ	125
<i>О.В. ГОРБАНЬ, І.О. ФІЛІНА.</i> НООСФЕРА: ПРІОРИТЕТ МОРАЛЬНОСТІ НАД РАЦІОНАЛЬНІСТЮ	130
<i>В.И. ЕФИМОВ, В.М. ТАЛАНОВ.</i> В ПОИСКАХ ПРИНЦИПОВ НЕОГУМА-	137

НИЗМА

- Н.И. ДЬЯЧЕНКО.* ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК КАТЕГОРИЯ И КРИТЕРИЙ НООГУМАНИЗМА 142
- Б.И. МОЛОДЦОВ.* ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ ДУХА И РАЗЛИЧИЕ СПОСОБОВ ЕЁ ОСОЗНАНИЯ 147
- А.И. ИЩЕНКО.* КОНЦЕПЦИЯ НАУКИ И.Т. ФРОЛОВА В НООСФЕРНОМ МЫШЛЕНИИ: КОНТЕКСТУАЛЬНАЯ РЕЛЕВАНТНОСТЬ 154

ІСТОРІОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

- О. Г. ВОЛКОВ.* ПОЛІТИЧНІ ПРИСТРАСТІ І ДЕФОРМАЦІЯ НООСФЕРИ 164
- Ю.М. БРИЛО.* ПРОБЛЕМА ЛОКАЛЬНОЇ ДИСКРЕТНОСТІ ЦИВІЛОГЕНЕЗУ 171
- В.И. БУГАЕВ.* СИМВОЛ-ОБРАЗ «РАХ CULTURA» КАК ИДЕЯ СТАНОВЛЕНИЯ СИМВОЛИЧЕСКОЙ ФОРМАЦИИ НООСФЕРНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ 177
- О.Л. ЛЕОНОВ.* ГОСУДАРСТВО, ЕГО ФУНКЦИИ, СУВЕРЕНИТЕТ И ИХ ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 181
- Л.В. ЗАВЬЯЛОВА.* ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ДЕТЕРМИНАНТ ВОЙНЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ 190
- Л.В. СЕРДЕЧНА.* ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ РЕКЛАМНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ЗБАЛАНСУВАННЯ ПІДТРИМКИ І КОНТРОЛЮ 194
- М.О. НИКУЛЬЧЕВ.* СОФІОЛОГІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У ФІЛОСОФУВАННІ С.М. БУЛГАКОВА 200

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

- Ф.В. ЛАЗАРЕВ.* АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС И НООСФЕРНАЯ ПЕРСПЕКТИВА 206
- В.Б. ПОПОВ.* ОБЩЕСТВЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В КОНТИНУУМЕ АНТРОПОСОЦИЕТАЛЬНОСТИ 213
- Е.Б. ИЛЬЯНОВИЧ.* ПОСТЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ БУДУЩЕЕ: НООФУТУРОЛОГИЯ VERSUS ТРАНСГУМАНИЗМ 219
- Т.В. ЦИМБАЛ.* БУТТЄВІСНЕ УКОРІНЕННЯ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ НООСФЕРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТЕЙЯРА ДЕ ШАРДЕНА 225
- Т.Г. СЕРДЮК.* ТЕЛО КАК ИНТЕРФЕЙС: НОВОЕ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ 233
- А.В. ЛЕВШОВ, С.Г. ДЖУРА, В.И. ЧУРСИНОВ.* НА ПУТИ К НОМО NOOSPHERICUS-У 238
- В.В. ГОНЧАРОВ.* ЧЕЛОВЕК ХОЗЯЙСТВУЮЩИЙ КАК ФЕНОМЕН НООСФЕРЫ 252

**ГЛОБАЛЬНІ ПРОЦЕСИ, ГЛОБАЛЬНІ СИСТЕМИ,
ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ**

- Д.Е. МУЗА.* ДИАЛОГ СОВРЕМЕННЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ В СВЕТЕ НООСФЕРНОЙ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА 259
- В.А. ГОЛЬЦОВ, Л.Ф. ГОЛЬЦОВА.* ПОСЛЕ ВЕРНАДСКОГО (Часть 1 и 2) 266
- А.В. ГОРБАНЬ.* СЦЕНАРИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ НООСФЕРНОЙ ПАРАДИГМЫ 283
- С.И. СУЛИМОВ.* БОГОМИЛЬСТВО: АНТИСИСТЕМА НА БАЛКАНАХ 292
- О.И. БЛАЩИШИН.* НООСФЕРНОЕ ОБЩЕСТВО: ОТ НОМО SAPIENS К НОМО NOOSPHERICUS 298

5. Тейяр де Шарден П. Божественная среда / П. Тейяр де Шарден // Тейяр де Шарден П. Феномен человека.: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр. / Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с. – (Philosophy). – С. 7 - 132.
6. Тейяр де Шарден П. Христос эволюции / П. Тейяр де Шарден // Тейяр де Шарден П. Феномен человека.: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр./ Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с. – (Philosophy). – С. 495 - 509.
7. Тейяр де Шарден П. Размышления о первородном грехе / П. Тейяр де Шарден // Тейяр де Шарден П. Феномен человека.: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр. / Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с. – (Philosophy). – С. 535 - 547.
8. Тейяр де Шарден П. Несколько общих соображений о сущности христианства / П. Тейяр де Шарден // Тейяр де Шарден П. Феномен человека.: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр./ Сост. и предисл. В. Ю. Кузнецов. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. 553, [7] с. – (Philosophy). – С. 487 - 494.

О.М. Єременко (Східноукраїнський національний університет імені В. Даля). *Концепція ноосфери у контексті християнського еволюціонізму П'єра Тейяра де Шардена.*

У статті розглядається тейярдизм як форма сучасного християнського модернізму. Аналізуються такі особливості світогляду Тейяра де Шардена, як раціоналізм, оптимізм, прийняття світу, еволюціонізм. Показується, що тейярдизм є вираженням гуманістичних тенденцій в християнському світогляді.

Ключові слова: *ноосфера, раціоналізм, оптимізм, еволюціонізм, прогресизм.*

A.M. Yeremenko (East Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl). *The concept of noosphere in the context of Christian evolutionism by Pierre Teilhard de Chardin.*

Teilhardism as a form of modern Christian modernism is considered in this article. The main peculiarities of Teilhard de Chardin's outlook such as (according to author's opinion) rationalism, optimism, world's perception, his doctrine about sin and redemption, evolutionism are analysed in this work.

Teilhard's rationalism makes him, to some extent, Tertullian's antipode in the Christian tradition. He denies the possibility of miracles, contradicting the laws of Nature. Moreover, the author confesses that he believes not in the power of miracles but regardless of them. According to Teilhard's opinion, the criterion of religion's truth is not a miracle but to make much of the common sense of the Universe.

Teilhard's works are imbued with the apology of human activity, self-assertion, mundane humanism. For him, faith in Peace is as significant as in Christ.

In his outlook, Christ Suffering gives up his place to Christ Triumphant and Celebrating, and the idea of Forgiveness and Sacrifice outgrows into the idea of Achievement and Victory.

Teilhard's interpretation of such notions as sin and redemption is far from Christian orthodoxy. Original sin is understood as evolutionary errors caused by the multiplicity of real ones.

According to Teilhard's philosophy, salvation proves to be possible only in the evolving World. In the non-evolving world even Christ's sacrifice itself could save no one.

It's obvious that the idea of evolution is a pivotal concept of Teilhardism. Cosmic evolution is its steady deification, the finale of which will represent "Omega Point" – a final conversion to Christ. In his idolization of evolution Teilhard comes to the following formulation "Evolution saves Christ (making Him possible)" which was greatly risky for a Christian thinker. Thus, even the Lord inclines before the Law of Nature.

The author draws the conclusion that Teilhardism is the expression of humanistic tendencies in the Christian world outlook. Teilhardism is a form of Christianity, mostly adequate to the spirit of contemporaneity.

Key words: *noosphere, rationalism, optimism, redemption, evolutionism, progressism.*

Надійшла до редакції 28.03.2013 р.

УДК 130.2.17.01

І.В. ЧОРНОМОРДЕНКО (д. філос. н., проф.)

В.М. КУЦУРУК (аспірант)

Київський національний університет будівництва і архітектури
ZlataVK@mail.ua

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОМУ СПАДКУ І.Я.ФРАНКА І В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

У статті порушуються питання, пов'язані з формуванням духовно-морального буття людини в контексті концепції ноосфери В.Вернадського, сформованої під впливом української філософсько-антропологічної думки. Встановлюється взаємозв'язок учення про ноосферу з творчим спадком І.Франка як джерела духовності в умовах глобалізації та як необхідної складової при формуванні ноосферної особистості, ноосферного суспільства.

Ключові слова: *ноосфера, глобалізація, духовність, мораль, моральна відповідальність.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Глобальні цивілізаційні процеси, стрімкі інноваційні зміни, вражаючий інформаційно-технологічний прогрес, виняткова цінність наукової раціональності призводять до суттєвих змін довкілля, соціального життя, формування нових світоглядних орієнтирів, що в свою чергу зумовлює не лише екологічні катастрофи, а й девальвацію традиційних, базових цінностей, моральних норм, антропологічну кризу сьогодення загалом.

Сьогодні українське суспільство активно формує новий філософсько-антропологічний світогляд, тому актуальним стає звернення до аналізу філософських проблем людини у творчості видатних постатей української культури.

Вітчизняна філософсько-антропологічна думка останнім часом усе частіше звертається у своїх інтенціях до творчої спадщини мислителів кінця ХІХ – початку ХХ сторіч, зокрема й до духовно-морального аспекту у творчому спадку І.Я.Франка, який, на нашу думку, якоюсь мірою вплинув на формування світогляду В.Вернадського та опрацьовану ним концепцію ноосфери. Творча спадщина цих мислителів викликає нову хвилю зацікавлення в науковій спільноті: вони, як і більшість геніальних мислителів того часу, висловили низку ідей, які випередили свій час.

Стан дослідження проблеми. Загалом до проблем духовності, духовно-морального розвитку особистості в українській філософії присвячено чимало досліджень, наприклад, це праці В. Табачковського, С. Кримського, М. Кашуби, М. Братасюк, В. Онищенко, І. Степаненка, О. Забужко, Я. Грицака та багато інших.

Деякі дослідники опосередковано виходили також і на духовно-моральний аспект вчення про ноосферу, ноосферне суспільство, ноосферну особистість, проте цілісний аналіз цих питань не був проведений.

Одними з перших дослідників учення про ноосферу стали Р. Баландін, Є. Гірусов, В. Гіренко, В. Казначеев, М. Камшилов, І. Кузнецов, С. Микулинський, І. Мочалов, С. Стойко, Ю. Трусов, А. Яншин, Ф. Яншина, М. Ярошевський та ін. І хоча ці дослідження зазнали ідеологічного впливу, проте дали поштовх для подальшого дослідження концепції ноосфери.

Після розпаду радянського суспільства дослідження ноосфери стало об'єктивнішим та значно поглибилось. Тут варто звернути увагу на праці В. Барякіна, М. Голубця, С. Кримського, М. Моїсєєва, А. Урсула та ін.

Метою дослідження є аналіз концепції ноосфери В.Вернадського в духовно-моральному контексті та її зв'язок з духовною спадщиною українських філософів XIX – XX сторіч, зокрема І.Я.Франка.

Виклад основного матеріалу. Дослідження духовно-морального буття людини в українській філософії кінця XIX – початку XX сторіч дає можливість глибше зрозуміти її осягнути сутність людини, її буття у нинішній час. Адже саме такими діячами як М. Драгоманов, І. Франко, Д. Чижевський, О. Кульчицький та ін. були поставлені такі філософські проблеми осмислення буття людини, які залишаються актуальними для нашого суспільства й нині: особливості духовного становлення української людини, специфіка її світовідчуття і світосприйняття, осмислення людини як представника власної національної культури. Окрім того, їхні погляди, ідеї, концепції мали безпосередній вплив на формування світогляду майбутнього покоління дослідників, учених, мислителів, а отже і на світогляд В.Вернадського. Серед постатей зазначеного періоду, на нашу думку, особливої уваги заслуговує творчий спадок І. Франка, оскільки він надзвичайно багатогранний, ідейно наповнений, і завжди виступатиме невичерпним джерелом української духовності й інтелекту.

В.Вернадський належить до кола найвидатніших українських науковців XX сторіччя. Він, як і І. Франко, зробив істотний внесок у розвиток багатьох наукових напрямків. Проте у філософів значний інтерес викликає саме його концепція ноосфери як синтетичне узагальнення досліджень у різних галузях знань.

Розкриваючи закономірність, еволюційну неминучість переходу біосфери у своєму розвитку в новий вищий етап – ноосферу – сферу розуму, В. Вернадський визначив, що людина здатна активно впливати на природні процеси й соціальну організацію суспільства. У цьому зв'язку значно зростає роль науки та наукового світогляду у розв'язанні загальнолюдських проблем і конкретних соціально-економічних завдань, що постійно виникають у суспільстві. Людина, на його думку, має будувати свої відносини з природою тільки на науковій основі, щоб передбачити наслідки цієї діяльності й регулювати їх, не завдаючи шкоди природі, не порушуючи її внутрішньої рівноваги та гармонії взаємовідносин із суспільством. І оскільки людина є ключовою ланкою в еволюції біосфери в ноосферу, то вчений наголошував на необхідності посилення духовно-моральної складової в науковій діяльності.

Попри те, що В. Вернадський окремо не працював над етичною проблематикою, він усе ж таки у своїй праці «Наукова думка як планетарне явище» зазначає, що «в ноосфері вирішальним та визначальним фактором є духовне життя особистості» [1, с. 174], тобто духовність в концепції ноосфери постає найвищим проявом життя. Відповідно, матеріальна та духовна сторони буття, за В. Вернадським, можуть бути адекватно осмислені лише у їх взаємозв'язку.

На його думку, ноосфера мала стати втіленням не лише наукових знань, а й моральних якостей людства, найкращих рис духовності людини. Вона прогнозувалася як гармонія духовних та фізичних відносин людини і природи, людини і людини. Проте в реальному процесі розвитку ноосфера стала лише одностороннім втіленням раціонального знання. Відсутність у ній моральних, духовних та інших людських цінностей стала усвідомлюватися значно пізніше, з появою феномену глобалізації.

Проте, як бачимо, розуміння глобальних проблем сучасною людиною наштовхує найчастіше на сумні висновки про те, що її «особиста етика» далеко ще не сформована, хоча проблема моральної особистості, її відповідальності перед собою і світом – одна з таких, що осмислюються філософською наукою, практично, споконвіків.

В. Вернадський був одним з перших, хто звернув увагу на морально-етичний аспект не лише в науковій діяльності вченого, але й кожної людини, яка своїми вчинками, думками й енергетикою бере безпосередню участь у формуванні ноосфери.

«Питання про моральний бік науки – незалежно від релігійного, державного чи філософського прояву моралі – для вченого стає на порядок денний», – стверджує В. Вернадський [там само, с. 90]. Учений був переконаний, що сформоване в науковому середовищі та нереалізоване «почуття моральної відповідальності за те, що відбувається, і переконаність

учених у власних реальних можливостях не можуть зникнути з історичної арени без спроб свого здійснення» [там само, 91]. Таким чином, питання етики науки, моральної відповідальності сьогодні є життєво необхідним для подальшого сталого розвитку цивілізації. Звідси і впливає підвищена увага до цієї проблеми з боку науковців, філософів, громадськості.

Так, наприклад, сучасний німецько-американський філософ Г. Йонас [2], наукові ідеї якого перегукуються з морально-етичними поглядами В. Вернадського, досліджує проблеми відповідальності за діяльність у довкіллі при невпинному розвитку науково-технічного прогресу. За Г. Йонасом, відповідальність – категорія, спрямована в майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю XXI сторіччя. Важливість і актуальність поглядів Г. Йонаса полягає в тому, що він досліджує цілий спектр морально-психологічних проблем саме на основі сучасної цивілізації й сучасних умов і враховує найбільші досягнення науки й техніки, їх вплив на людину, а також місце людини в системі «людина – техніка – технологічна цивілізація». Учений проголошує «принцип відповідальності» основним моральним імперативом майбутнього, бо він і повинен бути в основі етики майбутнього і стати для кожного індивіда його власною філософією життя. Основна ідея такої філософії полягає у відповідальності перед майбутніми поколіннями за наслідки власної діяльності заради збереження життя, природи й буття людини.

Відповідно, принципи відповідальності постає одним з головних моральних принципів буття людини в ноосфері, отримуючи у вченні про сферу розуму вагому природничо-наукову базу. Крім того, *homo sapiens*, на думку В. Вернадського, є проміжною ланкою еволюції. Тому у майбутньому мусить з'явитися новий тип людини, який, порівняно з нашим сучасником, характеризуватиметься насамперед новими параметрами духовності.

На нашу думку, у цьому контексті варто акцентувати увагу на ролі національної еліти, яка є не лише взірцем, а й головним рушієм історичного і духовного поступу. «Немає більшої сили, ніж коли всі талановиті люди інтелігенції певної країни концентруються в певному русі, в одній течії», – зазначає В. Вернадський [3, с. 212]. Необхідність такої концентрації у планетарних межах сьогодні є очевидною – вона може стати дієвим способом подолання тих глобальних проблем, з якими зіткнулась цивілізація.

Проте не можна не погодитись і з думкою видатного італійського громадського діяча, засновника Римського клубу Ауреліо Печчеї, «що найбільш важливим, тим від чого залежить доля людства, є людські якості, і не тільки окремих елітарних груп, а саме «середні» якості мільярдів мешканців планети» [4, с. 73], тобто, по суті, кожної окремої людини. Очевидно, що дослідник має на увазі морально-етичні цінності, адже без глибоких змін у духовній свідомості індивіда всі спроби вирішення глобальних проблем не матимуть результату.

Концепція ноосфери передбачає можливість позитивного вирішення цього питання, адже, як стверджує доктор філософських наук Е.П. Семенюк, в її основі «лежить повага до людини, віра в її розумові та творчі здібності і потенції, в те, що вони можуть розвиватись і вдосконалюватись в інтересах світової спільноти, всіх людей, а не мати суто деструктивний характер спрямування» [5, с. 179].

Таким чином, людина знаходиться в особливому становищі завдяки тому, що її розум та діяльність є своєрідним каналом, через який відбувається еволюція біосфери в ноосферу. Вона, за визначенням В. Вернадського, стає геологічною (планетною) силою, особливо за сучасних умов глобалізації. Тому від того наскільки ефективно вдасться залучити до формування ноосфери морально-етичні цінності залежить її майбутнє.

Традиційна, самобутня українська культура має потужний потенціал, аби стати надійним опертям при формуванні духовного світу сучасної людини.

Візьмемо для прикладу, належним чином ще не оцінений внесок в українську культуру І. Франка, відомого мислителя, патріота, гуманіста, у творчому спадку якого духовно-моральна проблематика займає одне з чільних місць.

Його філософсько-літературна, глибоко гуманістична спадщина є невичерпним джерелом духовного життя народу і, на нашу думку, могла б значно впливати на культуру сьогодні, особливо в умовах глобалізації.

Рівень розвитку суспільства, як і окремої особистості, певною мірою залежить від рівня розвитку духовності. На цьому наголошує у своїй статті "Що таке поступ?" І. Франко: "Чоловік, найвище зорганізований з усіх, зробився паном усіх животворів власне завдяки величезному розвою своїх духовних здібностей" [6, с. 328].

І. Франко акцентував, що, на жаль, людина цілком природно підламує собі «крила духовності», втрачає потяг до ідеалу, стає жертвою громадського песимізму й збайдужіння, а сьогодні й поготів, зважаючи на економічні кризи, а також на потужний зовнішній вплив, зокрема й негативний інформаційний, з боку інших світових спільнот.

Мислитель розумів під духовним не лише нематеріальний світ. Для нього поняття духовного було дещо ширшим. Як і В. Вернадський, І. Франко не виключав з духовного виміру всього матеріального, фізичного та тілесного світу. Ці всі складники є стимулами для розвитку духовного світу. Духовний світ – це те, що накопичується всіма людьми в часопроторовому відношенні, те, що стимулює до розвитку. І чим більше людей і народів будуть залучені до духовного світу, тим довше та краще зростатиме поступ на їхній території.

Отже, стає зрозумілим, що саме духовність і є тим субстанційним чинником, що керує і спрямовує розвиток кожного народу на шлях вдосконалення і співпраці між людьми як неохідної умови при формуванні ноосферного суспільства.

Що ж до моралі, то І. Франко стверджує, що вона є явищем соціальним, особливою сферою духу, яка реалізується завдяки свідомим зусиллям людини. "Моральність – це певний кодекс постулатів щодо поступування чоловіка з іншими людьми, отже, річ сама собою, суспільна, яка не може бути зроблена річчю приватною» [7, с. 397], тобто мораль для однієї людини втрачає сенс.

Мислитель зазначає, що мораль відображає суспільні відносини людей, визначається умовами матеріального життя суспільства. Вона виникає в суспільстві й розвивається в процесі трудової діяльності людей. «Суспільне життя потягло за собою вироблення бесіди, товариських звичаїв та моральності» [8, с. 106].

Кожна людина живе в суспільстві й нерозривно пов'язана з ним, а тому, на думку І. Франка, мусить виробити певні поняття співжиття з людьми, ставлення до них. «То є поняття справедливості, правди, приязні та добра» [9, с. 39].

Ці основи моральності, на думку І. Франка, є предметом етики, яку він вважав однією з головних наук про людину. «Етика вчить людину жити по-людськи – вона керує завжди і всюди її кроками; вона змінює тваринну природу людини і облагороджує, і в такий спосіб робить її здатною сприйняття щастя як внутрішнього самозадоволення, так і суспільного, що ґрунтується на узгодженні праці всіх людей і на братерській взаємній любові», – писав він у своїй праці «Наука і її взаємини з працюючими класами» [там само; с. 40].

У цьому визначенні І. Франко трактує етику як науку про те, як «жити по-людськи». Отже, для нього мораль – це не те, що тяжіє над людиною, що протистоїть їй, але й те, що є іманентним її істинній сутності, що є її призначенням як розумної істоти, це не просто необхідне кожній людині знання – це наука без якої ні людині, ні суспільству не бути, бо саме наявністю моралі людина врешті-решт і відрізняється від тварини.

Усе своє життя людина підтверджує, що вона є істотою не лише розумною, а й діяльною, і саме в діяльності найяскравіше проявляється її сутність. Тут можна помітити яскраву паралель у поглядах з В. Вернадським, який зазначає, що «основною геологічною силою, що створює ноосферу, є ріст наукового знання» [10, с. 43], тобто особливої ваги тут набуває діяльність вченого, яка в першу чергу обов'язково має керуватися низкою морально-етичних цінностей та принципом відповідальності. «Найголовнішими питаннями, які постають перед більш-менш думуючою людиною є питання етичні, питання про те, як слід вести себе за тих чи інших умов життя», – наголошує вчений [11, с. 48].

Тож як бачимо, у творчості В. Вернадського, як і в І. Франка, і в багатьох інших мислителів та науковців того часу, етична проблематика посідала чільне місце.

Поняття «широлюдська моральність», яке часто зустрічається у працях І. Франка, формується на основі давньоукраїнських легенд, народної мудрості, власного екзистенційного досвіду.

Такі джерела формування і визначення моралі є актуальними для сучасників, оскільки вона на сьогодні знаходиться в критичному стані. Виховання молоді має базуватися на народних традиціях та звичаях, бо в іншому випадку, як вважає І. Франко, це буде марна трата часу і сил. Засвоєння загальнолюдських цінностей має відбуватися через освоєння національної культури, виходячи з необхідності утвердження освіченості в національній свідомості громадян.

Зрештою, й сам В. Вернадський, світогляд якого формувався в Україні, серед української природи, вірувань та традицій українців, формулює ідею ноосфери в душі саме українського світорозуміння: у центрі цього розуміння світобудови – гармонійна особистість.

У творчості ж І. Франка взірцем гармонійної людини, у сукупності її духовно-моральних, світоглядних засад, є викристалізований образ «цілого чоловіка». Це духовний ідеал усебічно розвиненої, зреалізованої особистості, моральна свобода якої виявляється тоді, коли вона сама, без всякого зовнішнього примусу здійснює моральний вчинок, не шукаючи в цьому якоїсь користі для себе; ідеал, до якого має прагнути особистість, яка хоче й повинна бути корисною громаді, служити суспільним інтересам.

Слід зауважити й те, що концепція «цілого чоловіка» детермінована духовно-моральними нормами конкретного суспільства і з належною повнотою може бути реалізована лише тоді, коли вона не суперечить цим нормам.

На нашу думку, сучасне українське суспільство потребує саме такої активної, духовно багатой особистості, яка відчувала б відповідальність за соціально-політичний, культурний розвиток країни, за збереження духовних надбань народу.

У нашому попередньому дослідженні ми вже зазначали, що «проблема відродження та оновлення духовності нерозривно пов'язана з відновленням не лише актуальності загальнолюдських цінностей, але й національних, традиційних для українського менталітету» [12, с. 19]. Бо вважаємо, що світ цінностей є і в культурі, де універсальні цінності набувають конкретних форм існування. Звідси й впливає нерозривний взаємозв'язок процесів національного та духовного відродження, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення.

Унікальність та неповторність існування нації розкривається в її духовності, яка є передумовою і головним рушієм соціально-економічного та культурного розвитку суспільства. Духовність не просто виражає інтереси колективу чи якоїсь групи, а обов'язково тієї спільноти людей, які виражають історичну необхідність.

Процес національного відродження дає додаткові джерела для розквіту духовної культури, про що свідчать усі етапи українського культурного відродження. Ідея національної незалежності може перетворитись у той провідний ідеал, навколо якого формуватиметься вся ієрархія ціннісно-нормативної системи духовного світу соціуму.

Національна ідея є стрижнем філософсько-етичних поглядів І. Франка. Він вбачає моральний обов'язок національної еліти в тому, щоб збудити дух нації, активізувати її творчий потенціал, консолідувати її та скерувати на досягнення позитивних змін у всіх сферах суспільного життя, про що вже йшлося вище в контексті концепції ноосфери В. Вернадського. З деякими відмінностями в поглядах, про це писав також І. Франко у своєму «Одвертому листі до галицької української молодіжі»: «Перед українською інтелігенцією відкривається тепер величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла» [13, с. 404].

На сьогодні, зважаючи також і на позитивний бік процесу глобалізації (за визначенням В. Вернадського, вона є необхідною умовою формування ноосфери), надзвичайно актуальною залишається настанова І. Франка, що нація як цілісність має бути також «податною на присвоювання собі в якнайширший мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культу-

рних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися» [там само, с. 404].

Про цей «будительський» обов'язок інтелігенції І. Франко говорить як про свого роду категоричний імператив, яким має керуватись кожен, хто причетний до духовної еліти. Націстворчу місію української інтелігенції І. Франко бачить у тому, щоб пробудити в народі закладену в нього Богом здатність бути «духом», тобто здатність народу мати волю формувати, творити себе. Духовність виступає суттєвим еквівалентом категорії духу, є змістовим наповненням духовного, виділяючи дух як людське досягнення, характеризуючи саму людину, а отже і народ, його існування. Вона виражає розвиток, взаємозв'язок суспільного та індивідуального життя людини.

На думку І. Франка, проблема національної самоідентифікації є саме моральною, а не суто етнічною проблемою, оскільки становлення нації можливе лише за умови «емансипації людської одиниці», бо нація – це не механічна сума індивідів, а нова якість, що визначається духовними і моральними ознаками кожного. Духовно-моральний прогрес суспільства досягається «інтенсивною, невсипушою працею над самими собою» кожного члена суспільства.

Висновки. Дослідження концепції ноосфери В. Вернадського саме в духовно-моральному контексті, на нашу думку, дає новий поштовх до вирішення багатьох світоглядних, теоретичних і суто практичних проблем. Досягнення стану розвиненої ноосфери, особливо за умов глобалізації, має базуватись не просто на практичній діяльності розуму, але й також на закріплених за ним духовно-моральних цінностях. Для цього, ми пропонуємо, насамперед звернутись до витоків національної духовної культури, яка може стати надійним опертям і осердям у формуванні відповідальної за свої вчинки, високоморальної особистості. Ми вважаємо, що творчий спадок І. Франка, зокрема, а особливо проаналізована ним духовно-моральна проблематика, є вагомим дієвим засобом у творенні ноосферного суспільства і ноосферної особистості.

Література

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1999. – 272с.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г.Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
3. Вернадский В.И. Основою жизни – искание истины / В.И.Вернадский // Новый мир. – 1988. – № 3. – С. 212.
4. Печчеи Аурелио Человеческие качества / А.Печчеи. – М.: Прогрес, 1985. – 312с.
5. Семенюк Е.П. Філософські засади сталого розвитку / Е.П.Семенюк. – Львів: Афіша, 2002. – 200с.
6. Франко І. Що таке поступ? / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 300-348.
7. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 76 - 139.
8. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 377 - 400.
9. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 24 - 40.
10. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1999. – 272 с.
11. Аксенов Г. Личность есть драгоценнейшая, величайшая ценность / Г. Аксенов. – М.: Знание, 1990. – 48 с. (В. Вернадский: ноосфера, творчество, нравственность).
12. Чорноморденко І.В., Куцурук В.М. Буття людини у глобалізованому світі: духовно-моральний вимір / І.В.Чорноморденко, В.М.Куцурук // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб.наукових праць. – Вип. 2(16). – К.: НАУ, 2012. – С. 17 - 20.

13. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / І. Франко // Збір. творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 401 - 409.

И.В. Черноморденко, В.М. Куцурук (Киевский национальный университет строительства и архитектуры). *Философско-антропологические идеи в творческом наследии И.Я. Франко и В.И. Вернадского*

В статье поднимаются вопросы, связанные с формированием духовно-нравственного бытия человека в контексте концепции ноосферы Вернадского, сформированной под влиянием украинской философско-антропологической мысли. Устанавливается взаимосвязь учения о ноосфере с творческим наследием И. Франко как источника духовности в условиях глобализации и как необходимой составляющей при формировании ноосферной личности, ноосферного общества.

Ключевые слова: ноосфера, глобализация, духовность, мораль, нравственная ответственность.

I. Chornomordenko, V. Kutsuruk (Kyiv National University of Construction and Architecture). *Philosophical and Anthropological Ideas in the Works by I. Franko and V. Vernadsky.*

The article raises the questions relevant for the formation of spiritual and moral human being in the context of the concept of the noosphere of V. Vernadsky, formed under the influence of Ukrainian philosophical and anthropological thought. We have found the interconnection between the notions about noosphere and I. Franko's heritage as a source of spirituality in the conditions of globalization and as a necessary component in the formation of the noospheric personality and noospheric society.

Key words: noosphere, globalization, spirituality, morality, moral responsibility.

Надійшла до редакції 28.03.2013 р.

УДК 316.64

Н.И. БУХТЕЕВ (к. и. н., доц.)

Донецкий государственный университет управления

buchteevnikolai@mail.ru

СОЗНАНИЕ КАК СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР: ЗИНОВЬЕВСКИЙ ВЗГЛЯД

В статье предпринята попытка очертить зиновьевское толкование сознания в качестве социологического фактора. Отмечается, что сознание - субстанция вполне материальная. Ее матрица состоит из чувственно-эмоционального и знакового аппарата исследователя. Их языковой, бытийный и познавательный тандем изначально обуславливает поведение социальных индивидов, их организацию в тех или иных объединениях на микро-, макро - и суперуровне общества, в трех взаимосвязанных аспектах: деловом, коммунальном и метальном. Тем самым исходные и производные свойства сознания, его содержание и аппарат суть управляющий орган социальных взаимосвязей и взаимодействий человека.

Ключевые слова: сознание, чувственный аппарат, знаковый аппарат, социальные действия, социальное поведение, социальные объединения.

Тема человеческого сознания является генетически источниковедческой, поскольку её научное знание, понимание и умение пользоваться первыми двумя предопределяют весь процесс и результат научных социологических изысканий. Впервые на это обратил внимание, и методологически обосновал А.А. Зиновьев [1, с. 58 - 66]. В разработанной им интеллектологии он фундировано показал универсальные, направляющие свойства сознания в